

A Valóság vendége

A Valóság szerkesztőinek ajánlom

Tizenhárom évig – 1976-tól 1989-ig voltam a Valóság vendége. Huszonöt évesen jelent meg benne az első cikkem, s harmincnyolc voltam, amikor az utolsó. Máig emlékszem, hogy első vendégségem a Valóságban fölért a lovaggá ütéssel. Mintha az 1976-ban megjelent első cikktől tíz évvel idősebb, befutott személyiséggé váltam volna. Nem túlzok. A magyar szellemi élet ranglétráján a Valóságban megjeleneni a felnőttiséget, a rangot jelentette.

A hetvenes évek végén, a nyolcvanas évek elején többször beszélgettünk Papp Zsolttal arról, hogy mi is a Valóság igazi súlya, jelentősége, s mihez fogható a korábbi magyar folyóiratokhoz viszonyítva. Terveztünk cikket a Valóság témáiról, vitáiról és vitái hiányáról, sőt a Valóság lábjegyzeteiről. Megöregedve, hajlottabban ma se nagyon tudok többet kieszelni a Valóságról, mint amit akkor gondoltunk.

Mi a Valóság?

Mi volt a Valóság? Huszadik Század. Nem, az egy szűk elit lapja. Ignotus, Osvát, Móricz, Babits Nyugat-ja? Vagy Szekfű Magyar Szemlé-je? Zsolt Béla A Toll-a? Vagy Fejtő, Ignotus Pál, József Attila, K. Havas Géza Szép Szó-ja? Esetleg Sárközi György és a népiek Válasz-a? Egyik sem. Nem volt se irodalmi, se tudományos szaklap. Nem volt egyik szekértábor, egyik irodalmi vagy kulturális irányzat folyóirata sem. Nem volt sem az akadémikusok, sem az ellen-akadémiák lapja sem. Nem volt ellenzéki, de igazán kormánylap sem.

Itt meg kell állnom. Nem volt a hatalom lapja? Ne tessék mesélni? Nem volt ugyanúgy a hatalom védte bensőségben, mint a Magyar Szemle? Nem volt-e kurzuslap? Talán nem Aczél György diktandóit követte? Bajban vagyok. Az egyértelmű nem éppoly hazugság, mint az egyértelmű igen. Attól, hogy Aczél György nem ült benn a szerkesztőbizottságban, nem járt le naponta szerkeszteni, nem olvasta el előre a lap minden sorát és nem határozta meg éves szerkesztői stratégiáját, attól még lebeghetett árnyéka a folyóirat felett. Hiszen tudhatta szempontjait magától is a szerkesztőség, mint ahogy tudta is.

A cenzor bennünk ül, mi vagyunk önmagunk cenzorai. És az aczéli kultúrpolitika lényegéhez tartozott, hogy a lassú idomítás révén már észre se vettük, hogy hol kezdődünk mi, s hol végződik ő. A kurzuslapok mindenütt arról nevezetesen, hogy tudva vagy öntudatlanul önkéntesen szolgálják a fennállót. Csak hogy amikor a Valóság a kádári konszolidációt „szolgált”, ezenközben egyszerre szolgált a magyar társadalomtudományok növekedését és konszolidációját. És ami megkülönböztette egy kurzuslaptól, hogy ennek a konszolidációnak mindenkor mellé állította önironikus, részben tragikus bírálóit. Kétlelkű volt, mint mindannyian. Egyik lelkével elfogadta, hogy az adott rendszeren, az adott hatalmi konstelláción belül mozog, a másikkal pedig minduntalan átrepült a falak felett, hogy ennek a rendszernek a történeti, gazdasági, szociológiai törpeségét, esendőségét lássa és láttassa.

Vitathatatlanul a hatvanas évek második fele a Valóság nagy korszaka, amelyet a hetvenes évek szélcsendes világában nem tarthatott fenn, majd a nyolcvanas évek nekilendítő szellemi mozgalmi nem tudták újra a csúcsra vinni. Furcsa és felemás dolog, hogy akár az 1930 utáni konzerválódó, rendszerbe jobban simuló Nyugat, a Valóság is a hetvenes és a nyolcvanas évekre ért el tömeges hatást, vált klasszikussá: olvasói felnőttek.

A Valóság kételkedéséből következő, hogy az igazi Valóság-írók is csak a kételkedők, a se ide, se oda nem tartozók fajtájából jöttek? Vagy megfordítva: a kételkedő ország kételkedő olvasói követelték ki ezeket a szerzőket? Úgy vélem, hogy az utóbbiról van szó. A Valóság azért nem lehetett szekértábor- vagy kormány- vagy ellenzéki lap, mert akkor a hatvanas évek közepétől felnövekedett se ide, se oda, hanem saját szakmájába tartozó és mégis általános értelmiségi létre vágyó olvasóit veszítette volna el. Az olvasó ugyanis az a szakközönség volt, aki a saját szakmáján túl akart látni, s élvezni akarta, hogy érthető és világos formában megismerheti orvosként a történelem, ügyvédként a szociológia, történelemtanárként a gazdaságtan s egyben a világ ügyeit. Sőt a Valóság előnye éppen abban állt, hogy az adott szakmában is rangot adott, ha valaki a Valóságban megjelent, tehát a közgazdász megnövekedett közgazdásztársai, a szociológus szociológus kollégái, a történész pedig történetíró barátai előtt. Mert ugyan mondogatták, hogy ez mind olcsó népszerűsködés, hogy mégiscsak a tudományos közlemény, a szaklapban megjelenő publikáció a fontos, de mindenki tudta, hogy a szaklapban megjelenő közleményt még a kollégák se nagyon olvassák, de a Valóságot nem olvasni szellemi kisebbséget jelentett. A szakmák elitjei mind-mind publikáltak a Valóságban, azért, hogy a másik szakmával közöljék, mire jutottak. Akarjuk, nem akarjuk, mégiscsak sokat számí-

tott az olvasó ítélete, aki általában egy másik szakma első embere is lehetett.

A Valóság tudományközi, kultúrákötő közvetítő szerepe egyben a magyar modernizációt tükrözi. A háború előtti lapokban csak kivételképpen jelentek meg egymás mellett történeti és gazdaságtani dolgozatok, szociográfiák és jogtudományi elmélkedések. A Valóságban ez mindennapos tényező vált. Egy lírai költő már szembesült a kemény tényekre alapozott szociológiával, egy közgazdász rákényszerült, hogy elmélkedéseit történeti keretek közé helyezze. Nem azt állítom, hogy az értelmiségi „megélhetéshez” elegendő volt egyedül a Valóság olvasása, de a Valóság nem olvasása szinte lehetetlenné tett egy értelmiségi kommunikációt.

A Valóság hősei

Nem a szerkesztők a Valóság hősei. Jó érzékkel választja ki Sükösd Mihály azt a három személyiséget, akik nélkül a Valóság sohasem lett volna az, ami. Liska Tibor közgazdász, Szűcs Jenő történész, Hankiss Elemér szociológus a magyar tudomány, közgondolkodás legnagyobb alakjai közé tartoznak. Talán nem véletlen, hogy éppen az ő szellemi arculatuk emelkedik ki a lapból. Nem népiek és nem urbánusok, nem akadémikusok és nem forradalmárok. Liska úgy közgazdász, hogy közben társadalomfilozófus, szociográfus és gyakorlati kísérletező. De leginkább Liska. Szűcs Jenő úgy szaktörténész, hogy közben történetfilozófus. Hankiss Elemér úgy szociológus, hogy már kiátkozta az irodalomtudomány, félrelökte a szakfilozófia, sőt a szakszociológia is. Egyiknek sincs se címe, se rangja, se kitüntetése.

Mindháromukat mélyen és szívből utálják a hatalom urai, mert szellemsen, maró gúnnyal és nagy-nagy nyíltsággal beszélnek törpeségükről. Liska „balfaszizmust” emleget, s több száz ember előtt kiabálja, hogy „minél inkább akadémikus, annál inkább hü-

lye”, aki a termelést irányító párttitkárokat írásban és szóban „Bukfenc mindent tud” cirkuszi bohócához hasonlította. Szűcs Jenő úgy csörtet át teljes fegyverzetben a konszolidációs társadalom konszolidációs történet szemléletén, hogy csak a fogak csikorgatása maradjon a hatalmon lévőeknek, akik természetesként kívánták elfogadtatni Magyarországot keleti helyét. És Hankiss Elemér egyik sziporkáját szórja a másik után, amikor a pongyola társadalmat, ezer apró szokásunkban konzerválódó nevettségességünket, a második társadalomban való felszabadulásunkat festette le.

Ezek az urak nem féltek. Nem féltek se hatalomtól, se bármilyen kulturális klántól, még saját barátaiktól se. Nem zavartatták magukat, hogy megsértenek tudományos tabukat, szent teheneket. Nem érdekelte őket, hogy amit mondanak, beleillik-e valamilyen politikai áramlatba, hogy mit fognak hozzá szólni a pártközpontban vagy egy ellenzéki padlásszobában. Nem foglalkoztatta őket, hogy egy-egy kijelentésük, dolgozatuk után lezsidózták vagy antiszemitanak mondták, hogy legyávták vagy éppen ködevő ellenzékinek kiáltották ki. Túl voltak a népies-urbánus vitán, túl azon, hogy tudományos vagy más hatalomért törjék magukat. Csak maguktól féltek. Csak attól, hogy tegnapi gondolataikat nem tudják meghaladni a maiakkal.

Egészen különböző helyekről jövő képviselték a *magyar polgárt*. Azt, aki egyként utálkozik az úri Magyarországtól és a jobb- vagy baloldali népi dühöktől, de aki távolságot tart az urbánus sérelmektől, sértettektől is. Egy kicsit a magyar *cívist*, e tekintélyre nem néző, vállalkozó, szabad embert. Megvetették az alacsonyosságát, szembe álltak minden monopóliummal, legyen az egy párté, egy emberé. Azokat a polgárokat képviselték, akiknek körét Hankiss Elemér 1993-ban Babits és Kosztolányi, Márai és Csáth, Cs. Szabó és Kosáry, Otlík és Kálnoky, Rónay és Nemes-Nagy széles ívén belül szedi össze.

De a Valóság kétlelkű lapjában nemcsak ők a hősök. Sajátos módon, a kiegyensúlyozás érdekében Liska mellett, ellensúlyként rendszeresen megjelent Csikós-Nagy Béla, aki mindenkor és mindenben ellentétét képezte annak, amit Liska szakmai, politikai és emberi magatartása jelentett. Csikós-Nagy ötször annyit publikált, mint Liska Tibor. Nem írt rosszat rosszul. Fogalmazványai mindig megütötték a Valóság szintjét, s mindig beleillettek a kádári konszolidáció vonalába. Semmi bajom a Csikós-Nagy, Simai, Bognár, Berend típusú magas színvonalú kurzusszerzőkkel. De a Valóság lelkes olvasói tudják, hogy e tudományos szemlélyiségek világképe gyökeresen eltért Liska, Szűcs vagy Hankiss világképétől, s az előbbieket legalább annyit, ha nem többet publikáltak a Valóságban. Legalább annyira hősei is ennek a folyóiratnak.

A Valóság hiányai

Három fő hiányosság említhető. Az első a vita, illetve a valódi kritikai rovat hiánya. A Valóság szerkesztői a hatvanas évek vitáinak rossz politikai és részben szakmai következményei miatt megakadályozták a vitát a folyóirat hasábjain. Egy vitacikk és arra a viszonyválasz volt megengedett a hetvenes és a nyolcvanas években. A vita kiirtása elvágta a lapot tápláló egyik legvastagabb gyökeret. A vita, a kritika hiánya klasszicizál. A szerző tudja, hogy szakmai ellenfelei aligha válszolnak neki. Ezért minden sorát a szerkesztőkkel, s nem szakmatársaival szemben védelmezi. A szerkesztők terelik mind a témában, mind annak megírásában, s nem egy élesszemű, esetleg dühös kritikus kolléga.

Pedig a szerzők egy része kifejezetten vitára éhes. „Írók, tehát vitatkozom” – mondotta Ignó Pál. Nos, az Ignó Pál, Zsolt Béla, Hevesi András, K. Havas Géza típusú „tisztelen”, „szemtelen” kritikusoknak nem volt helye a Valóságban. Ezzel különö-

sen az ifjú kezdők vágyait törték le, akik egyébre se vágytak, mint egy-egy tudományos bölény elejtésére. Nincs is a Valóságban se az irodalomkritikus Radnóti Sándor, se a történetkritikus Lackó Miklós, se a „kritikai kritikus” Szilágyi Ákos. Másrészt a Valóság urai nem értették meg, hogy egy-egy téma körüljárása a szakmát évekre eligazítja. A történészek máig emlegetik a Molnár Erik-vitát – nem a Valóságban folyt –; a közgazdászok számára a hetvenes évek két nagy vitája a Közgazdasági Szemlében a tulajdonról, illetve a terv és a piac viszonyáról szintén meghatározó jelentőségű volt.

A Valóságban nem akartak tudomást venni arról, hogy egy vita egész mély szemléleti váltás bemutatója lehet. Úgy gondolom, hogy a hetvenes évek közepi Kosáry Domokos–Benda Gyula-vita a történeti fejlődés, haladás, növekedés kérdéseiről a Valóság egyetlen érdemi vitája volt, amely máig tanulságos, és amelyet a Valóság szerkesztői hagytak meghalni, vagy éppenséggel megölték. Csak megemlítem, hogy amikor magam is megpróbálkoztam Berend T. Iván és Ránki György centrum–periféria viszonyról szóló, talán ortodox felfogásának bírálatával, a Valóság szerkesztői becsülettel lehozták cikkemet, de a válasz visszaválaszát vagy más történészek hozzászólását lehetetlenné tették. „Ezt a vitát folytassák le egy szakmai folyóiratban!” – volt álláspontjuk lényege. És nem érezték kihívásnak, amikor a viták átvonultak a vidéki lapokba, vagy a Mozgó Világba, a Medvetáncba, a Századvégbe, a Társadalomkutatásba.

A második fontos hiány természetesen a fontos szerzők hiánya. Ha egy folyóirat arra tart igényt – és a Valóság erre tartott igényt –, hogy egy-egy szakma legjobbait szerepeltesse, akkor minden fontos szerző elmaradása, máshová szegődése minősíti a folyóiratot.

Teljesen hiányoznak a Valóságból az Újhold, illetve szélesebb körének

esszéistái, tanulmányírói. Az „öregek” közül Pilinszky, Weöres, Jékely, Rónay, akik mind-mind csodálatos esszéket, minitanulmányokat írtak – máshová. Nem szerepel Nemes-Nagy Ágnes és Rába György, vagy éppen Tandori Dezső. Ezzel pedig partvonal kívülre került Babits, Kosztolányi, Szép.

Látszólag a történészek valamennyi jelesebb alakja között a Valóságban. Szűcs Jenő, Hanák Péter, Ránki György, Berend T. Iván állandó szerzők. De hiányzik Makkai László, és a Valóság túrta, hogy a magyar történetírás egyik legnagyobb kiválósága, Katus László se nála, se másutt ne jelenhessen meg magyarul. Másutt építi föl életművének csúcspítményét Lackó Miklós, amikor az Új Írásban közli Németh Lászlóról, Illyés Gyuláról, Kerényi Károlyról, a harmincas évek tudományos és szellemi életéről szóló történeti s egyben irodalmi esszéit, tanulmányait. Szabó Miklós illegálisan a Hírmondóban, legálisan pedig a Világosságban és a Medvetáncban publikál. A nyolcvanas évek nagy Komoróczy Géza-esszéi nem a Valóságban, hanem a Medvetáncban és a Századvégben jelentek meg.

A közgazdászok szinte kivétel nélkül jelen vannak a Valóságban, de sohasem tudott a folyóiratba bejutni Antal László, Juhász Pál, Soós Károly Attila. Ugyanők a „versenyárs” Medvetáncban folyamatosan publikáltak. Elriasztották a politológus Gombár Csabát, akinek mély és stílusos esszéi Erdei Ferencről, Szabó Zoltánról vidéki lapokba kényszerültek, nagyobb politikai írásai pedig a Századvégbe.

A fiatalok hiánya folyamatosan érzékelhető volt a hetvenes évek második felétől. A Valóság szerkesztői nem tudtak mit kezdeni az 1950 után született nemzedékekkel. Ahogy foszladozott és szakadozott a konszolidációs nagy megegyezés, úgy került bajba a Valóság. Még mindig a legnagyobb, rozsdásodó anyahajóként úszott a nyolcvanas évek vizein, de már a Medvetánc, a Mozgó Világ, a Társadalom-

kutatás, a Századvég fúrge cirkálói, a vidéki lapok, a Tiszatáj, a két Forrás, a Jelenkor aknaszedő hajói, végül a szamizdat tengeralattjárói könnyebben kaptak tiszteket a fedélzetre, lelkes fiatal matrózokat a szűk kajütökbe.

A Valóság nem „életmű-folyóirat”. Babits a Nyugat-hoz, Szekfű a Magyar Szemlé-hez, Németh a Tanú-hoz, Csécsy a Századunk-hoz, Zsolt A Toll-hoz, Bibó a Válasz-hoz, Rónay a Vigiliá-hoz köthető. De kinek az életműve olvasható ki a Valóságból? Ki fogadta meg, hogy mindig ide fog írni, és soha más-hová? Ki építette fel itt fiatal tehetségből nagy tudóssá, íróvá magát? Nem jut eszükbe senki? Nekem se. Ez a Valóság harmadik hiánya.

A Valóság módszere

A Valóságot igazi professzionisták szerkesztették. Ezt a professzionizmust még azok is elismerték, akik egyébként szakmai vagy politikai okból utálták a lapot és szerkesztőit. A szakmai belső fogásokat írják meg a szerkesztők, én csak azokról beszélhetek, amit íróként és olvasóként tapasztalhattam.

A Valóság a két-három puha – egy kemény szám ciklusában szerkesztődött a hetvenes években. Ha valaki tudta a ciklust, akkor beállt rá, és e szerint követte. Ennek a szerkesztésnek megfelelően a politikailag vagy szakmailag kényesebb, erőteljesebb cikkeket meghatározott számra tették félre, súlyozták ki a kevésbé érzékenyekkel. De azon igyekeztek, hogy az erős számokban is körülvattazzák a legkeményebb cikket vagy szerzőt, s megfordítva, még a puha számokba is odaszúrtak egy-egy cikket, ha másutt nem, a könyvismertető rovatban. Lehet az ízlésükön vitatkozni, de tökéletesen megszimatolták, hogy melyik cikk érzékeny és melyik nem.

Sajátos volt a cikkszerkesztés módszere is. A szerző benyújtotta a cikkét a szerkesztőknek, akik többnyire két

héten belül mondtak rá valamit. Ez a gyorsaság nagyon magasra emelte a szerkesztők presztízsét, mert emlékeim szerint a többi szerkesztőségekben hónapokat kellett várni a válaszra, elveszítették a cikkeket stb. Már kevésbé kedvező az író benyomása a szerkesztői reakciókról. Az elutasítások többsége egy brutálisan könyörtelen, olykor bántóan durva hangnemű levélben történt, amely felszólította a szerzőt, hogy tanuljon meg írni, foglalkozzon végre érdemben a témával, legyen több kritikával önmagával szemben. Egy ilyen levél után minden normális emberben magasra csapott a düh, fogait csikorgatta, a szerkesztők válogatott kínzását álmódta éjszakánként. A megaláztatás sokaknak örökre elvette a kedvét attól, hogy a Valóságba írjanak.

Jobb esetben egy telefon vagy egy kétsoros levél értesítette az írókat, hogy cikkének megbeszélésére ekkor és ekkor jelenjen meg a szerkesztőségben. A sivár irodákban előrejutva az elképedt és álmélkodó szerencsétlen egyenesen a főszerkesztő színe elé juthatott, aki gólyalábain döngve járt a recsegő padlón, és ordítva tárgyalta a világ sorát a többi szerkesztővel. A világ kicsiny történeteket, anekdotákat, példabeszédeket jelentett. A szerző ezen istenektől és félistenektől megsemmisülten csak dadogva tudott felelgetni azokra a kérdésekre, amelyeknek az égvilágon semmi köze nem volt művéhez, s abban reménykedett, hogy válasza javítja a cikk megjelenésének esélyeit. Egyik barátom ennek érdekében még az irtózatos bundapálínkából is ivott, s magát a nép fiának álcázta, mert azon a napon „népnap” volt a szerkesztőségben.

A hangulat általában tisztántúli, patkai, debreceni kollégiumi vagy tán kaszárnyai volt, semmiképpen nem fővárosközepe, kávéházi. A tréfák, a röhögések, a csokonais, fazekasi anekdoták, a verespéteres komótoságok és somolygások, a széken való hátravetődések, a kéznújtások vagy azok látha-

tatlan elmaradása, az érkezéskor és a távozáskor való szertartásosság mind-mind Böszörményt és Debrecent, Patakot és Kállót idézte. A gyanútlan azt hihette, hogy csizmás-bicskás, parlagias, protestáns provinciára került, ahol pápistának és zsidónak, Tiszugtól nyugatra élőknek, nemhogy lajtántúlinak lenni egyszerűen képtelenség. A magyar ember ugyanis a Tisza folyótól keletre születik, nevelődik. Ezért Karácsony Sándor-féle, földesi, hitbuzgó, prédikatori diktátumok keveredtek, hajdú kurjantásokkal és kuruc horkantásokkal.

S ezek a Móricz Zsigmond-figurák soha nem jelentettek meg egyetlen parlagias szerzőt. Soha egyetlen szalonnás papírú, zsírt a lábából kikaparó cikket. Minden stílusfordulatnál az európaiat keresték. A Provinciát kitűnő szereposztásban adták, de talán éppen ez a szerepjáték tette lehetővé számukra, hogy ne kelljen valódi bugrisprózát közölniük. Saját anekdotájukban ültek. Göregáborkodtak, bihari, néha udvarhelyi székely, vidéki bácsit játsztak, és közben ridegen, de játékosan figyelték a delikvenst: arcrándulását éppúgy, mint írásmódját.

„Egyik oldalon az emberi cselekedetek szabad szájú, minden rosszat föltételező beállítása, másik oldalon a nyughatatlan igazságszomj” – mondja Németh a protestáns prédikátorról. Igen, a Valóság szerkesztői meg voltak győződve az ember elgonzulásáról, illúziótlanul lesték szerzőiket és olvasóikat. Azt hiszem, hogy a szerzők többségét utálták. Magukat is. Mintha mindenki gyanús lett volna előttük, aki írt és olvasott. Minek írni? Minek olvasni? Igazuk volt. Aki ír és olvas, az e században minden rossz elkövetésére is képes. Jó-e így szerkeszteni? Nem tudom. De sikeres.

No azért végül mindig kiderült, hogy a szerkesztőségben olvasták a cikket, s két szóval el is intézték: „Mehet a következő számban, ha ott a végénél átírja!” Hogy mi nem jó ott a vége felé, azt ki kellett találni. „Nem érzi, hogy

esik az íve? Na hozza be a jövő hét végén!”

Hazaballagtam. Egyrészt repestem az örömtől, hogy a Valóságban megjelenhetek, másrészt rettegettem, hogy nem tudom megemelni, kidolgozni az ívet. Azután magam elé vettem a szöveget. Igazuk volt. Meg kell mondanom, hogy mindig igazuk volt. Eltalálták, hogy a tizenharmadik oldal alján az a bekezdés nem illik bele, kiszúrták, hogy rossz a kezdő mondat, vagy hogy nem tudom lezárni a cikket. Átírtam. Visszavitettem. Beadtam. Többnyire már csak nyomtatásban láttam viszont. Sohasem fogalmazták át egyetlen mondatomat se. Nem adtak vissza áthúzgált, kijavított, stilizált dolgozatot. Elmondták, hogy mi az, ami nem illik bele a cikkbe, vagy ami hiányzik belőle. De nem diktáltak. Ha sikerült az átírás, szó nélkül tudomásul vették. Ha nem sikerült, akkor még egyszer raportra kellett menni. Ilyenkor türelmetlenek voltak. Kőrösi ordított, Sükösd szemrehányóan énekelte: „Hát hányszor kell elmondani Magának?!” (A maga nagy M-mel. Jó tíz éven át magáztak jelentőségteljesen. Ez egyszerre volt jóleső és rémítő.) További lehetőség nem volt. Aki nem, vagy rosszul írta át önmagát, azzal soha többé nem álltak szóba.

Ítéletük megfellebbezhetetlen és visszavonhatatlan. Magamból kiindulva úgy gondolom, hogy senkinek se mondták érdemi tartalmi véleményt. Nem valamilyen politikailag érzékeny részt íratnak át, vagy tettek cikk végére vörös farkot. Nem. Véleményük mindig stílusbeli volt. Embereket stílusbeli okokból rúgtak ki. A szakmát vagy a politikát csak annyiban érintették, hogy felhívták a figyelmet egy-egy könyvre, vagy azt mondták: „Ez nekünk túl szakmai. Vagy hagyja ki, vagy írja meg úgy, hogy én is megértsem.” S mivel rendszeresen hülyének tették magukat – „nem értem, mit akar itt mondani” – egyszerűsége fejelmezték az embert. Mert tudtam, hogy minden soromat, szavamat elol-

vassák, tízszer megrágtam, hogy mit írok. Soha, azóta se voltak ilyen jól megszerkesztve a cikkeim. Nem engedtek terjedelemtúllépést, nem hagytak benne egyetlen összeköttetés nélküli, szállongó mondatot vagy szót. Sükösd csak rábökött: „Ez mi?” A következő alkalommal már kifeszült a mondat, kikínlódtatott a kellő szó, s a hét gépelt oldal hét gépelt oldal volt.

Azért kínozták az embert, hogy a saját stílusát csiszolja ki. Nem az övéket kellett követnem. Nem akarták, hogy úgy írjak, mint ők. Nem a saját mondataikat akarták viszontlátni. Elfogadták, sőt erőltették a saját stílust. „Ez nem Maga, ez nem Magától való” – volt a leggyakoribb megjegyzés. Máig nem bántam meg, hogy ők voltak első olvasóim. Soha nyers, megmunkálatlan anyagot nem adtak nyomdába. Még akkor sem, ha a nyersség alatt nagy gondolat rejtőzött. Az egyéni megmunkálás volt annyira fontos, mint az eredeti gondolat. Feltevésem szerint így reszelgette és csiszolta ki önmagát az eredetileg pokolian rosszul író Szűcs Jenő is, vagy éppen Hankiss Elemér. A röpködő, villogó, minden mondat végén megemelkedő, burjánzó, ironikus hankisselémség a Valóságban nem csúszott szét, nem vált csilámló halommá, hanem valami végtelen könnyedséggé nemesedett.

A Valóság tanított meg a stílus kísérletekre. A hagyományos tanulmány megírása után tükörtanulmányokkal kísérleteztünk Papp Zsolttal közösen. Ő az ő stílusában írt a német, én az én stílusomban írtam a francia és az olasz politikai kultúráról. Nemcsak kettőnk stíluskülönbsége volt érdekes, hanem természetesen az idézett szerzők stíluskülönbsége is, ahogyan Habermas és Offe német filozófiai és életvilága Foucault és Poulantzas francia világával ütközött egy magyar folyóirat hasábjain. Ma már tudom, hogy a nekünk oly fontos tartalmi és stílkísérlet csak töltelékként kellett a szerkesztőknek, hogy az aktuálisan érzékenyebb tanulmányokat elrejtse. Mind-

egy. Sokat tanultam belőle. Majd a nyolcvanas években kitalált új rovat, a Napló és kritika végre szabad közzétét engedélyezett az esszé területére. Ebben a rovatban kezdtem felépíteni azt az írásmódot, amit már nem a Valóságban kamatoztattam.

A Valóság trónvesztése

Miért nem sikerült a Valóságnak ugyanaz a bravúr, ami a rádióban a 168 Órának, a napilapok közül a Népszabadságnak, a hetilapok közül a HVG-nek, vagyis megmaradni a legnagyobb véleménybefolyásolónak a váltás után? Miért nem tudott a legtekintélyesebb folyóiratként továbbmenni? Miért kell beérnie az „egy a sok közül” státusával?

A Valóság hatvanas évek ihletésű, reformata szemléletű lap volt. Ezt a nemes hagyományt szépen képviselte. Amikor Nyers Rezső azt nyilatkozta, hogy a „reformhoz kötötte a sorsát”, szinte a Valóságról beszélt. A Valóság szerkesztőinek utolsó kísérletei közé tartozott, hogy az Új Márciusi Front révén ismét fölemeljék valamiféle reformszocializmus, valamiféle Népfront zászlaját. Nem sikerült, nem is sikerülhetett. Innen már csak valamelyik szekértáborba vezetett út.

A Valóság szerkesztői azon szenátorokra emlékeztettek, akik díszekbe öltözve várják a gallusokat, hogy fenntartásuk a korábbi kor szokásait. Nem kényszerültek rá már korábban, mint a HVG szerkesztői, akik a nyolcvanas években immár nem a reformszocializmussal, hanem a reformközgazdasággal s ezáltal egy sokszínű szakmai mozgalommal szembeszültek. Nem kerültek olyan szorult helyzetbe, mint a Népszabadság professzionista újságírói, akik valósággal az életükért küzdöttek. Mert a nyolcvanas évek végétől már harcolni kellett, akár úgy, mint a Hitel, akár úgy, mint a Mozgó Világ, akár úgy, mint a 2000, akár úgy, mint a Filmvilág, akár a BUKSZ vagy a Holmi módján. Ehhez a harchoz megfáradt a test és a szellem.

A Valóság latin szellemű, latin nyelvű folyóirat. Halódik egy olyan kora középkorban, amikor már latinul nem tudunk, de még nem írunk olaszul, franciául, görögül, spanyolul vagy magyarul se. A kilencvenes évek Magyarországának nincs művelt nyelve, dadog. Egy kicsit latinul, egy kicsit új nyelveken. Ebből a dadogásból áll majd össze nemcsak egy másik nyelv, hanem valószínűleg egy másfajta folyóirat-írás is.

Füst Milán jegyzi fel Napló-jába Os-vát mondását A Hétről: „Kiss József azt egy olvasónőjének szerkeszti – olyannak, aki hétről hétre butul.” A Valóság szerkesztője a fiának szerkeszt, ki hétről hétre okosodik – a szerkesztő nem bírja a versenyt.

Nem csináltak iskolát, nem neveltek tanítványokat. Egy lapot nem csinálhat büntetlenül, belefáradás nélkül évtizedeken keresztül mindig ugyanaz a csapat. Bárhogy nevelődtek a szerkesztők az újabb és újabb szerzőkön, 36 koruk, tapasztalatuk, iskolázottságuk a kapcsolatok meghatározott típusára, csak bizonyos szerzők megszerzésére és befolyásolására volt elegendő. A jobb szerzők azon igyekeztek, hogy megcsinálják a saját lapjukat, vagy betársuljanak egy új kezdeményezésbe.

Természetesen azt is kérdezhetnénk, hogy miért nem omlott össze, szűnt meg azonnal, mint annyi más.

Mi volt az a szívós erő, amely fenntartotta a Valóságot, megtartotta védműveit, s még mindig az egyik leginkább olvasható folyóirattá tette. A rutin? Aligha. A kegyelem? Az írók és olvasók kegyelme a hajdani nagyságért cserébe? Dehogy. A Valóság-jelenséget a Valóság-jelenség tartotta fenn. A szerkesztők szenvedélyes kíváncsisága minden fáradtságuk ellenére. A halál-ig írás. A halál-ig olvasás. Az udvarházi életforma. Amitől Kazinczy nem bírta abbahagyni a levelezést és az irodalom-szervezést. Az önmegtartóztató és élni vágyó szenvedély.

Utóirat:

A Valóság ajtaján nem az idő kopogott szerényen, hanem durva kezével a Hatalom nevű senki dörömbölt. Elvették szerkesztőitől, elvették tőlünk. „Ami szellemihez nyúltak, mind tönkrement” – hallgatom e Hatalomról. Felhívom az utolsó szerkesztőt, kinek már nem küldtem cikket időtlen idők óta. Szerkeszt. „Nézz bele a következő számba, van benne egy kiváló tanulmány. Neked való.”

Ortega nyomán mondhatnánk, hogy Magyarországnak voltak nagy szellemei, de nem volt szellemi gerince. A Valóság vendégeként néha azt éreztem, mintha talán lenne: Hátha egyszer mégis, mindennek ellenére – lesz.